

Hilmi Ziya Ülken (1901-1974)

Genç Cumhuriyetin Çok Yönlü Düşünürü

Dünya, tarihin değişik dönemlerinde, veba, karahumma gibi salgınlar ve sömürgeleştirme kaynaklı savaşlar vs. birçoğu bölgesel olan ciddi krizler yaşamıştır. Bu krizlerin bölgesel olanlarından doğal olarak Dünyanın geri kalanı etkilenmemiştir. Buna karşın 20. yüzyılda arka arkaya yaşanan iki büyük Dünya savaşı, fiilen katılsın katılmasın, Dünyanın büyük bir kısmında yaşayan insanları ve devletleri derinden etkilemiştir. Bu etkiyi duyumsayan devletlerden biri de Osmanlı Devletidir. Altı yüz yıllık devlet, bu savaşların birincisinde ontoloji sorunuyla, yani varoluşunu kaybetme sorunsalıyla karşı karşıya kalmıştır. Öyle ki sadece bağımsızlığını koruma savaşı değil artık kelimenin tam anlamıyla bir var olma, varlık olma sorunu gündeme gelmiş ve devlet bütün kurum ve kuruluşlarıyla bu durumu derinden hissetmeye başlamıştır. Yenilgi, galiplerin dayatmalarına zemin hazırlamış ve ezelden beri hür yaşamış bir millete kölelik dayatılmaya çalışılmıştır. Ancak daha sonra Cumhuriyeti kuracak bilge kadro, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, önce varoluş sorununu ortadan kaldırmış, kendi deyimleriyle Düvel-i Muazzama'ya karşı bir zafer kazanmışlar, ardından Atatürk'ün ifadesiyle, Cumhuriyeti bilim ve kültür temeli olan ve "ilelebet payidar" olacak bir devlet düzeni olarak inşa etmişlerdir. Kurulan Cumhuriyetin temelini oluşturacak bilimin ve yakın yol arkadaşı olan felsefenin, Atatürk'ün belirttiği "**fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesillerin**" yetişmesinde **gerekli biçimde yer edinmesi** için yoğun çaba gösteren ve bu yoldan emeğini asla esirgemeyen çok yönlü bilginlerden biri de Hilmi Ziya Ülken'dir.

Kısa Hayat Öyküsü ve Eserleri

Hayat Öyküsü

1901 yılında İstanbul'da doğan Ülken, İstanbul Lisesini bitirdikten sonra tıp ve diğer meslekler arasında seçim yapmakta zorlanmış ancak en sonunda Siyasal Bilgiler Fakültesine (Mülkiye) gitmekte karar kılmıştır. Parlak öğrencilik yıllarının ardından, 1921 yılında mezun olduktan sonra çeşitli Liselerde ve meslek okullarında değişik dersler vermiş, bir ara, o zamanlar Cumhuriyetin kültürel temelini geliştirilmesinde büyük önem atfedilen ve öncülüğünü Millî Eğitim Bakanlığının yaptığı, çeviri etkinliğini yöneten çeviri kurulunda görev almıştır. Üstlendiği her görevi layıkıyla yapmayı ilke olarak benimsemiş olan Ülken, daha sonra katıldığı üniversite hocalığı boyunca da dikkat çeken ve memleketi için elzem işlere imza atmıştır. Bu niteliğiyle kısa süre içerisinde Atatürk'ün ilgisini çekmiştir.

Birçok Cumhuriyet aydınının hayatında muhteşem etkiler bırakmış olan Atatürk, Ülken'in *Türk Tefekkür Tarihi* kitabını okuyup beğenince kendisini Ankara'ya çağırarak ve yukarıda değinilen doğrultuda Türk düşüncesinin kaynakları, kurucu şahsiyetleri, değeri, mahiyeti ve niteliği konularında gelişmiş kütüphanelerden yararlanarak yetkin ve yeterli araştırmalarda bulunması ve dil öğrenmesi için yurt dışına göndermiştir. Böylece hem bilgi hem de dil zenginliği kazanmasını sağlayan bu sürecin sonunda memleketine dönmüş olan Ülken, İstanbul Üniversitesinde görevlendirilmiştir. Kadırbilirlik vasfını hayatı boyunca asla kaybetmeyen bir entelektüel olarak, söz konusu kitabının ikinci cildini "*Büyük Gazi'ye*" hitabıyla Atatürk'e ithaf etmiştir.

Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi'nde felsefe ve sosyoloji dersleri veren Ülken, 1955'ten itibaren Ankara Üniversitesi'nde, İlahiyat ve Eğitim Fakültelerinde öğretim üyeliği yapmış, 1957'de Ord. Profesörlüğe yükseltilmiştir. Eğitim-öğretim etkinlikleriyle, **fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür bireylerin yetişmesini sağlamanın** yanında, bir

entelektüel olarak ülkesinin kültürel alanda zenginleşmesi için sınırsız çaba gösteren Ülken, Almanca, Fransızca, İngilizce ve Arapça bilmesinin sağladığı olanaklar çerçevesinde Batı dünyasında yayımlanmış olan düşünce ve bilim eserlerini özgün metinlerinden okuyabildiği için bu zenginliği ülkesine taşımak istemiş ve bu amaçla çeviriler yapmıştır. Felsefe, mantık ve sosyoloji alanlarında sahip olduğu yetkinliğe dayanarak telif eserler de kaleme alan Ülken, bu yoldan genç Cumhuriyetin kültürel alt yapısının oluşturulmasına muhteşem katkılarda bulunmuştur. Bilgi ve bilgelikle dolu yaşamı 5 Haziran 1974'te son bulduğunda, ardında dev bir felsefe, sosyoloji, mantık ve İslâm düşüncesine ilişkin külliyat kalmıştır.

Eserleri

Düşünce yelpazesinin genişliği gerçekten şaşırtıcı olan ve düşünce tarihi literatüründe çok yönlü diye adlandırılan bilgin tipinin en seçkin örneği olduğu eserlerinin çeşitliliğinden anlaşılın Ülken, aslında bir anlamda ülkesine ve Cumhuriyete olan derin bağlılığının bir sonucu olarak, Türk entelektüel hayatında yer alması gereken eserleri ya bizzat kaleme almış veya çok dil bilmesinin sağladığı olanağı kullanarak çeviriler yapmak suretiyle kaynak zenginliği yaratmak yoluna gitmiştir. İlk kez 1945 yılında çevirdiği, modern dönem rasyonalist düşünce akımının güçlü ismi Spinoza'nın *Etika* adlı kitabının çevirisinin bugün hala üniversitelerde okutulması bu durumun en güzel örneğidir.

Aynı zamanda kalemi güçlü bir yazar olan Ülken'in, aşağıda sıralanan sınırlı sayıdaki kitap listesi bile onun düşünce zenginliğinin görülmesi için yeterlidir. Kitaplarından bir kaçının içeriğine hâkim düşünce kodlarına yönelik tanıtım dahi, Türk gençliğinin yüksek öğretim sırasında duyumsadığı kaynak sıkıntısının giderilmesi, dünyanın gelişmiş ülkelerindeki akranlarından geri kalmamaları için nasıl bir zenginlik oluşturduğunun kolayca görülmesini sağlayacak niteliktedir. Ülken'in bu durumu hep gözettiğinin en açık delili ise öğrencisi ve asistanı Necati Öner'in dediği gibi, neredeyse verdiği her ders için kitap kaleme almış olmasıdır.

Ahlak

Aşk Ahlakı

Bilgi ve Değer

Dini Sosyoloji

Dünya'da ve Türkiye'de Sosyoloji Öğretimi ve Araştırmaları

Eğitim Felsefesi

Etika, (Spinoza'dan çeviri)

Farabi İncelemeleri (Kıvameddin Burslan ile)

Felsefe Dersleri I

Felsefe Yıllığı

Felsefeye Giriş I

Felsefeye Giriş II

Genel Felsefe Dersleri

İbn Haldun, (Ziyaüddin Fahri ile)

İbn Rüşd

İbn Sina Risaleleri I-II

İçtimaiyat Hakkında İptidai Malumat

İlim Felsefesi 1

İnsani Vatanperverlik

İslam Düşüncesi

İslam Düşüncesine Giriş

İslam Felsefesi Tarihi (I. Kısım)

İslam Medeniyetinde Tercüme ve Etkileri

İslam Sanatı

Lojik Prensipleri ve Muasır Tenkit

Mantık Tarihi

Metafizik (Aristoteles'ten çeviri)

Millet ve Tarih Şuuru

Milletlerin Uyanışı

Sosyoloji Problemleri

Sosyolojiye Giriş

Tarihi Maddeciliğe Reddiye

Telifçiliğin Tenakuzları

Türk Feylesofları Antolojisi

Türk Mistisizmini Tenkidine Giriş

Türk Tefekkür Tarihi

Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi

Umumi İçtimaiyat

Umumi Ruhiyat

Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü

Varlık ve Oluş

Veraset ve Cemiyet

Yahudi Meselesi

Yeni Zamanlar Felsefesi

Yirminci Asır Filozofları

Ziya Gökalp

Eserlerine Hâkim Düşünce Kodları

Eğitimin, medeni toplumların düzeyine ulaşmak ve geçmek idealini gerçekleştirmenin tek sağlam yolu olduğu gerçeğinden hareket eden Ülken, demokrasi ve eğitim arasındaki ciddi bağa vurgu yapmış ve bireylerde demokrasi taleplerini geliştirecek eğitimin nasıl olanaklı olacağını ve bu olanağın gerçekleştirileceği ufkun mahiyetini sorgulamıştır. Demokrasinin düşüncede, inançta ve duyguda özgürlüğü esas alan bir yapı olduğuna dikkat çeken Ülken, bu yapıyı özümseyecek bireyleri yetiştirmenin de ancak demokratik eğitim süreçleriyle zihinleri biçimlendirilmiş bireylerin oluşturduğu bir toplumda gerçekleşeceğini savunmaktadır. Çünkü haklı olarak ona göre insan doğası eğitilebilir bir doğadır ve bunu istenen, iyimser ve ideal bir eğitimle, ancak gerçekleri görmezden gelen değil, aksine gözetilen ve bilginin ışığını esas alan bir zeminde yapmak gerekmektedir.

Modern dünyanın değerlerine yakın duran ve eğitimi bu anlamda modern dünyaya entegre olmanın yolu olarak gören Ülken, aynı zamanda eğitimin ve eğitime egemen olan temel düşüncenin içinde bulunulan çağın ürünü olduğunu gösterircesine modern dönemin başat felsefe akımı olan ampirizmin güçlü temsilcisi Hume'dan başlayıp, yirminci yüzyılın başlarında umut olarak görülen ancak kısa sürede etkinliğini kaybeden Husserl'in fenomenolojisine uzanan bir felsefe geleneğinin gelişim çizgisinin bilim ve felsefedeki yansımalarını dikkate alan bir yelpazeyi uzun süre düşünce dünyasının merkezine konumlandırmış ve savunmuştur. Gerçek anlamda insan, doğa ve evren hakkında nasıl bir vaziyet alış içinde olması gerektiğine karar veremediğinden, eklektik bir yaklaşımla aynı zamanda ünlü *Etika* kitabını tercüme ettiği rasyonalist felsefenin büyük temsilcilerinden Spinoza'ya da derinden bağlanan Ülken, Öner'in deyimiyle onu "felsefi tipin kemali" olarak görmekten geri durmamıştır.

Felsefeyle olduğu kadar bilimdeki gelişmelerle de ilgilenen Ülken, bu bağlamda bilgi ve değer bağlaşıklığına yönelmiş, sözü edilen iki alanı aynı ilkelerle açıklamanın imkânsız olduğu düşüncesinden hareketle Kant düşüncesine göndermede bulunan bir yaklaşımı yeğlemiştir. Dikkat çeken düşüncesi bilgide gözlemlenen değişkenliğin değerini oluşturduğu inanç ile aşılabileceğini savunması ve aynı zamanda savunmasını felsefe, bilim ve psikoloji tarihlerindeki veriler ışığında oluşturmuş olmasıdır. Nitekim bu yaklaşımını bütünsel olarak ifade etmek üzere genel felsefe veya felsefeye giriş türünden kitaplar kaleme almıştır. Böylece hem ülkemizdeki literatür sığlığını aşmak hem de kendi özgün düşüncelerini kamulaştırmak veya aynı anlama gelmek üzere toplumsallaştırmak için imkân ve fırsat yaratmıştır.

Bir diğer dikkat çeken yönü de özellikle felsefeden söz ederken, yukarıda değinildiği üzere, her zaman ilgili dönemin başat bilim anlayışına, sosyolojisine ve psikolojisine göndermede bulunmaktan geri durmamış olmasıdır. Burada özellikle vurgulanması gereken husus ise derslerinde ve ders notlarında (*İçtimaî Doktrinler Tarihi*) sürekli olarak felsefenin tarihine yönelen her araştırmacının, kalemine yön verecek iki yöntemin bulunduğunu, bunların da determinist ve özgürlükçü yaklaşımlar olduğunu bildirmesidir. Bir anlamda felsefe tarihi yazıcılığına bu iki yaklaşım

arasındaki mücadelenin yön verdiğini belirten Ülken, her iki yaklaşımın analizini yaparak, deterministlerin düşünce gelişimlerinin dönemsellik taşıdığını, çünkü toplumsal koşulların belirleyiciliğinin esas olduğunu savunan bakış açısıyla hareket ettiklerini, buna karşın, özgürlükçülüğü savunanların ise düşüncenin koşullardan bağımsız gelişebileceği iddiasından kalktıklarını ileri süren bir görüş geliştirmiştir.

Eserlerine hâkim olan kodlar incelendiğinde dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da herhangi bir alanda yeterli Türkçe yazılmış inceleme eserinin olup olmamasına, eğer yok ise o alandaki eksikliği gidermek için gösterdiği özel ilgidir. Bunu Türk Aydınlanması için önemsedini her fırsatta dile getiren Ülken, aynı zamanda eğitim ve çağdaşlaşma arasında kurduğu rasyonel ilişki çerçevesinde, özellikle yükseköğretim gençliğinin demokratik düşünce temelli güçlü bir eğitim görmeleri için olmazsa olmaz koşul olarak görmektedir. Bu durumu Öner şöyle dile getirmektedir: “Bu alanlarda [felsefe, sosyoloji ve mantık gibi] öğrencilerin başvuracağı Türkçe eserler yoktu (130-1940’lı yıllar). Bu ihtiyacı gidermeyi düşündüm, bunu görev bildim.” Öner hocasının bu tutumunu haklı ve yerinde olarak milli kültürümüz için büyük bir övgü olarak değerlendirmiştir.

Bir felsefeci tavrı olarak dönemseldi yaklaşımı benimseyen bir düşünce çizgisinde hareket eden Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* başlıklı dikkat çeken ve Türk düşüncesinin kurucu şahsiyetlerini dönemleri bağlamında, yani zamandizin gözeterek ele aldığı eserinde irdelediği düşünürlerin görüşlerini değerlendirmiş, kaynak sınırlılığı, toplumsal sükûn eksikliği ve Batı düşünce tarihinin yeterli bilinmemesinin Türk dünyasında düşünce hareketinin beklenen gelişmeyi sağlayamadığını, Cumhuriyetin büyük bir atılım olmasına rağmen hala yetersizlikler taşıdığını dikkatli bir biçimde dile getirmiştir. Özellikle Cumhuriyet dönemi Türk düşünce hareketine ayırdığı bölümde, öncelikle Cumhuriyetin kuruluşuna giden yolun kısa bir betimlemesini vermiş, ardından kendi deyimiyle “Türkiye milli devletinin batılılaşma yolundaki devrimlere” nasıl giriştiğine değinmiştir. Döneme egemen olan siyasi olayların da ele alındığı çalışma “yorumdan daha çok rivayet” olarak yazılmıştır ve büyük olasılıkla öncelikle Türk düşüncesi dendiğinde nelerin olduğuna ilişkin bir arşivi hazırlamak kaygısının güdüldüğü açıktır. Cumhuriyet döneminde de Türk düşüncesinde başlangıçta beklenen gelişmenin gerçekleşmemesini önemseyen ve buna çözüm önerileri geliştirmeyi amaç edinen Ülken, bu eksikliğin veya yeterli kabul edilemeyecek gelişmenin bir ilerlemeye dönüşmesi için neler yapılması gerektiğini doğru bir biçimde konumlandırmak için bir kez daha genel düşünce tarihine yönelmiş ve felsefede evrensel kişilikler haline gelmiş olan Türk düşünce insanlarının eserlerini tercüme etmiş veya derlemeler yapmıştır. *Türk Feylesofları Antolojisi* ve *Fârâbî* üzerine hazırladığı analitik ve eleştirel çalışmalar bu bağlamda kaleme alınmıştır. Bu alanın en seçkin çalışması Atatürk’ün de dikkatini çeken *Türk Tefekkürü Tarihi* adlı kitabıdır.

Kitabın girişinde “düşünce tarihini uygarlık tarihinin en önemli kısmı” olarak gördüğünü belirten Ülken, düşünce tarihinin bilim ve felsefeyi de kapsadığı için daha kapsamlı bir alan olduğuna göndermede bulunarak, Türk düşünce hareketini pagan, İslâm ve modern olmak üzere sınıflandırma yoluna gitmiştir. Problemi ele alış biçimi sorunlu ve aslında sınırları çizilmemiş bir yaklaşımla hareket ettiği izlenimi veren çalışmasında Ülken, tefekkürü kolektif, şahsi ve teknik olmak üzere üçe ayırmış, teknik tefekkürü de ilim, iktisat ve idare olmak üzere üç alt gruba ayırmıştır. Konuyla ilgili olarak yazdıkları dikkat çekicidir ve yöntem açısından içerdiği belirsizliği ortaya koymaktadır: “Şüphe yok ki iktisat ve idare kaideleri istikrarsız, değişmeye müsait ve itibari olduğu halde; ilmin prensipleri ve kanunları çok daha sabit ve insan iradesinden müstakildir. Fakat onları aynı kadro dâhilinde tetkik etmemize sebep her ikisinin de gayesi insanın ameli ihtiyaçları için bulunduğu vasıtalar, yani tekniğe ait tefekkür olmasıdır.” Böylece bilimi sadece insanın gündelik gereksinimlerini karşılayan bir etkinlik gibi gördüğü izlenimi veren bu ifadelerinin devamında Ülken, bu sınıflandırmanın ve yaklaşımın kendisine özgü olmadığını ve birçok araştırmacının lehte ve aleyhte yazılarından böyle

bir yaklaşım oluşturduğunu da belirtmektedir. Analitik ve argümentatif olmaktan ziyade hazinenin sınırlarını belirlemeye yönelik çalışma, derinlemesine bir incelemeden daha çok tarihimizin düşünsel özelliklerini ortaya çıkarmak ve nasıl bir gelişme gösterdiğini araştırmak amacını gütmektedir. Bu nedenle bilim ve düşünce tarihiyle sınırlanmamış, onları da içerecek şekilde dinsel, mistik ve metafizik okulların görüşlerini de kapsayan bir genel kontekst oluşturmak yeğlenmiştir. Bu yeğlemenin nedenini ise *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* başlıklı eserinde görmek mümkün olmaktadır. Evrensel anlamda düşüncenin sürekliliğinden söz eden Ülken, bunu sağlayan etkenin ise uygarlıklar arasında tarih boyunca gerçekleşmiş olan çeviri etkinliği olduğunu belirtmektedir. “Uygarlık sürekli bir yürüyüş” ilkesinden hareket ederek, her kültür çevresinin akmakta olan büyük nehre kendi özgün suyunu katarak bütünleştiğini, kendiliğinden doğup büyüyen medeniyetlerin varlığını savunan Spengler’e de bu bağlamda karşı çıkan Ülken, bu yaklaşımın aslında yetersiz bilgiden kaynaklandığını savunmaktadır. Tekâmül, yani yetkinleşme düşüncesinden hareket ederek, tekâmülü yaratanın karşılıklı etkileşim olduğu sonuca varan Ülken’e göre medeniyet tektir. Kapalı toplumların yaratıcı ve yenilikçi olmaları mümkün değildir. Bunun için uyanış gerekir; uyanışı yaratan da tercümedir. Osmanlı devletinin yıkılışının nedenini de, gelişmiş toplumlardan yapılacak çevirilere ya kapısını hiç açmaması ya da korkarak açması olarak belirtmektedir.

Entelektüel kültürün değişik alanlarında geniş bir yelpaze oluşturan, elliden fazla kitap yüzlerce makale ve bildiri kaleme almış olan Ülken’in düşünce zenginliğini görmemek mümkün değildir. Bu aynı zamanda onun ülkesinin entelektüel kültürüne katkı yapması gerektiğine olan inancının bir yansımasıdır.

Entelektüel Kişiliği ve Türk Düşünce Hayatındaki Yeri

Türklük bilincinin oluşturulmasının ve bunun da hamaset veya duygusal temelli değil de bütünüyle bilimsel ve tarihsel dayanakları sağlam bir zeminde gerçekleştirilmesini esas alan genç Cumhuriyetin kurucu kadrosu, iki şeyi hep gözetmiştir: 1) Hayali bir Türk tarihi değil, hakikatlerin oluşturduğu yaşanmış bir tarihin Dünya kamuoyunun önüne konulması. Atatürk’ün “Tarihi yazan, tarihi yapana sadık kalmazsa sonuç insanlığı şaşkırtacak bir şekil alır.” sözü bu gerçeğin apaçık ifadesidir. 2) Dünya kamuoyunun önüne bilimsel usul ve esaslar çerçevesinde hazırlanmış bir Türk uygarlık tarihi koymak. Bunun için Aydın Sayılı, Harvard Üniversitesine bilim tarihi doktorası yapmak üzere gönderilmiştir. Benzer şekilde Türk uygarlık tarihinin sadece bilimsel değil, düşünsel temellerinin de sağlam bir şekilde oturtulması gerekmektedir ve bunun için yukarıda değinildiği üzere, Atatürk, Ülken’i Ankara’ya çağırarak, bu doğrultuda araştırma yapmasını ve dersler vermesini sağlamıştır. Belki dikkat çekilmesi gereken hususlardan biri, Aydın Sayılı’nın Lise mezuniyet sınavlarında Atatürk’ün yer alması, aynı şekilde Ülken’in de yurt dışına gönderilerek iyi yetişmesinin sağlanarak Türk düşünce hareketine kazandırılmasına ön ayak olmasıdır. Bu durum Cumhuriyetin temelini kültür olması gerektiğini her fırsatta yineleyen Atatürk’ün eşsiz öngörüsünün nasıl genç Cumhuriyetin entelektüel temelini hazırlanmasında derin bir etki bıraktığının apaçık göstergesidir. Evrensel deha olmak böyle bir şey olsa gerektir!

Düşünce insanı ve ideallerinin peşinde giden duyarlı bir akademisyen olan Ülken, Sosyal bilimlerin hemen bütün alanlarına ilgi duymuş, Batı, İslâm ve Türk felsefesi alanlarında eserler yazmış, çeviriler yapmış, sosyoloji, psikoloji ve mantık disiplinlerinde öncü rol oynayan telif ve tercüme kaynaklar oluşturmuştur. Bilgisinin derinliğini ve genişliğini sürekli gençlerle ve toplumun diğer kesimleriyle paylaşmayı medeniyetin gereği olarak görmüştür. Üstelik sadece bilginin toplumsallaşmasına özen göstermekle kalmamış, genç Cumhuriyetin entelektüel alanda da uluslararası kurum ve kuruluşlarda güçlü bir biçimde temsil edilmesine gayret göstermiştir. Nitekim sosyolog Nilgün Çelebi, Ülken’in bu

yöndeki çabalarını övgüyle anlatırken, onun Uluslararası Sosyoloji Derneği'nin kuruluşunda etkin görev aldığı ve sosyolojinin kalburüstü temsilcilerinin arasında saygın bir yer bulduğunu, ayrıca sözü edilen dernekte yönetim kurulu üyeliği ve başkan yardımcılığı görevlerinde bulunduğunu belirtmektedir. Şu hâlde Ülken, sosyolojide bir yetkinlik sahibidir. Nitekim Kurtuluş Kayalı bu konuyla ilgili değerlendirmede bulunurken, 1950-1960 yılları arasında sosyoloji alanında kayda değer metinlerin Ülken tarafından kaleme alındığını özellikle belirtmektedir. Bunun gibi bir durumun felsefe tarihi bakımından geçerli olduğuna yukarıda yeterince değinilmişti. Buna karşın yine Kayalı'nın yerinde tespit ettiği gibi, Ülken, belirli bir ideolojiyi veya döneme egemen olan başat fikir hareketlerini gözeterek değil, aksine entelektüel alanda eksikliğini hissettiği kaynaklara yönelmiştir. Bu da onun aydın duyarlılığı ve akademik sorumluluğu yüksek nitelikli bir insan olduğunun apaçık delilidir. Bir diğer özelliği de öngörü keskinliğidir. Nitekim *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı kitabının sonunda yer alan "Türk Düşüncesi Nereye Gidiyor" iki sayfalık (s. 488-489) metinde özel yayınevlerinin sorumsuzca ideolojik kutuplaşmayı sağlayacak şekilde içeriğinin sıradan insanların ilgisini çekecek sığlıkta kaleme alındığı çeviri ve derleme eserler bastıklarını; bu durumun ileride ülkede siyasi kargaşaya yol açacağını söylemiş ve öngördüğü gibi yakın tarihimizde toplumsal çatışma süreci yaşanmıştır.

Onun aydın duyarlılığının bir diğer göstergesi de Anadoluçuluk düşünce hareketinin özel temsilcilerinden biri olmasıdır. Medeniyetin bütün olduğunu savunduğu gibi ulusal kültürün de maddi ve manevi unsurlarıyla bir bütün olduğunu ileri süren Ülken, o yüzden edebiyat tarihinde, örneğin Fuzûlî kadar, dönemin diğer entelektüel şahsiyetlerinin de öğrenciyi öğretilmesini savunmuş, destandan maniye, felsefeden bilime kadar bütün kültür unsurlarını bir arada işleyerek bütünsel bir Türk Kültür Tarihinin imkânına kapı aralamayı amaçlamıştır. Anadoluçuluk olarak Türk düşünce hayatında yer etmiş olan bu yaklaşımıyla Ülken, Bayraktar'ın da dediği gibi, "maddi ve manevi vatan realitesinden kalkarak", bütünüyle ayakları yere basan ideolojik değil düşünsel art alanı olan bir düşünce hareketiyle Anadolu aydınlanmasının gerçekleşmesini istediğini ortaya koymuştur. Bu anlamda ve bağlamda genç Cumhuriyetin değerlerine bağlı olan Ülken, Atatürk İlkelerinin gerekliliğine ve Anadolu aydınlanmasının gerçekleşmesine yapılan çabaları ve bu yolda ortaya konulmuş olan girişimleri daima desteklemiştir. Dergicilikten, düşünce hareketlerine, oradan akademisyenliğe uzanan zorlu bir süreçte daima bilim ve düşün insanının sahip olması gereken etik değerlere bağlılığıyla ülkesine hizmet etmiş ve iz bırakmış bir aydındır.

Hüseyin Gazi TOPDEMİR

KAYNAKÇA

BAYRAKTAR, L., **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Felsefe**, Aktif Düşünce Yayıncılık, Ankara 2016.

BOLAY, S. H., **Tanzimattan Günümüze Türk Düşünürleri, Cumhuriyet'ten Günümüze Bilimsel ve Fesefî Düşünce Temsilcileri**, Cilt 4, Nobel Yayınları, Ankara 2015.

ÇELEBİ, N., Tartışmalar ve Katkılar. N. G. Ergan (Dü.) içinde, **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken** (s. 89-90), Sosyoloji Derneği, Ankara 2002.

KAYALI, K., Tartışmalar ve Katkılar. N. G. Ergan (Dü.) içinde, **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken**, (s.90-96), Sosyoloji Derneği, Ankara 2002.

KAYNARDAĞ, A., Hilmi Ziya Ülken'in Düşünce Tarihi İle İlgili Çalışmaları. H. Z. Ülken içinde, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, (s.7-14), Ülken Yayınları, İstanbul 2001.

KONGAR, E., **Türk Toplum Bilimcileri 1**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

SANAY, E., "Ülken, Hilmi Ziya", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 42. Cilt, 2012, s.291-293.

SANAY, E., Hayatı ve Eserleri. S. H. Bolay içinde, **Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşünürleri- Cumhuriyet'ten Günümüze Bilimsel ve Felsefi Düşünce Temsilcileri**, Cilt 4, Nobel Yayınları, Ankara 2015.

SANAY, E., **Hilmi Ziya Ülken**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1988.

SANAY, E., Hilmi Ziya Ülken, Hayatı ve Eserleri. S. H. Bolay (Dü.) içinde, **Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi, Cumhuriyet'ten Günümüze Bilimsel ve Felsefi Düşünce Temsilcileri**, Cilt 4, Nobel Yayınları, Ankara 2015.

SANAY, E., **Hilmi Ziya Ülken**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1986.

ÜLKEN, G., Babam Hilmi Ziya Ülken Üzerine Bir Kaç Söz. N. G. Ergan (Dü.) içinde, **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken**, (s.83-88), Sosyoloji Derneği Yayınları:11, Ankara 2002.

ÜLKEN, H. Z., **Bilgi ve Değer**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2016.

ÜLKEN, H. Z., **Aşk Ahlâkı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

ÜLKEN, H. Z., FAHRİ, Z., **İbni Haldun**, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940.

ÜLKEN, H. Z., **Felsefeye Giriş I**, Cilt 1, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

ÜLKEN, H. Z., **Felsefeye Giriş II**, Cilt 2, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1958.

ÜLKEN, H. Z., **Genel Felsefe Dersleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

ÜLKEN, H. Z., **İçtimai Doktrinler Tarihi**, Yenidevir Basımevi, İstanbul 1941.

ÜLKEN, H. Z., **İslam Felsefesi Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru**, Ülken Yayınları, İstanbul 1976.

ÜLKEN, H. Z., **Sosyoloji Sözlüğü**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

ÜLKEN, H. Z., **Tarihî Maddeciliğe Reddiye**, 2. Baskı, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1963.

ÜLKEN, H. Z., **Türk Feylosofları Antolojisi I**, Yeni Kitabçı, Ankara 1935.

ÜLKEN, H. Z., **Türk Tefekkürü Tarihi**, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

ÜLKEN, H. Z., **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 7. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul 2001.

ÜLKEN, H. Z., **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü İslam Medeniyetinde Tercüme ve Tesirleri**, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

ÜLKEN, H. Z., **Varlık ve Oluş**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

ÜLKEN, H. Z., **Yeni Zamanlar Felsefesi**, (H. Aydın, Dü.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

27/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hilmi-ziya-ulken-1901-1974/?pdf=3605> adresinden erişilmiştir

